

บทที่ ๑

บทนำ

๑.ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สำหรับนาค หรือพญานาค นั้นถือได้ว่าเป็นสัตว์ที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่งทั้งนี้ เพราะนาคนั้นถือเป็นสัตว์ทิพย์หรือสัตว์โลกอีกประเภทหนึ่งซึ่งมีกำเนิดและวิวัฒนาการที่เป็นไปตามกฎแห่งกรรมหรือสังสารวัฏฏ์ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาและในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่ได้มีการกล่าวถึงนาคหรือพญานาคเอาไว้หลายแห่งรวมถึงการที่พระพุทธองค์ได้นำเอานาคหรือพญานาคมาเป็นสื่อสอนธรรมให้กับบรรดาเหล่าสาวกอีกด้วย ดังนั้น นาคหรือพญานาคจึงถือได้ว่าเป็นสัตว์ที่มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาอยู่ไม่น้อย ซึ่งแสดงให้เห็นว่านาค หรือพญานาค นั้นถือได้ว่าเป็นความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่งทั้งนี้เพราะนาคนั้นถือเป็นสัตว์ทิพย์หรือสัตว์โลกอีกประเภทหนึ่งซึ่งมีกำเนิดและวิวัฒนาการที่เป็นไปตามกฎแห่งกรรมในสังสารวัฏฏ์ โดยพระพุทธศาสนาเห็นว่านาคมีกำเนิดมาจากกำเนิด ๔ ประการ คือ อณฑชะ สังเสทชะ ชลาพุชะ และโอปปาติกะ โดยกำเนิดแบบโอปปาติกะเท่านั้นที่เป็นกำเนิดที่ประเสริฐกว่าการกำเนิดประเภทอื่น^๑ และหากจะพิจารณาในแง่ของความหมายในทางพระพุทธศาสนาว่า นาค โดยทั่วไปหมายถึงงูขนาดใหญ่ที่แผ่พังพาน^๒ มีภพอยู่ใต้พื้นดินเรียกว่าบาดาล^๓ เป็นสัตว์ทิพย์มีฤทธิ์สามารถบันดาลให้เกิดสิ่งต่าง ๆ ได้ตามที่ตนปรารถนา นอกจากนี้นนาคยังหมายถึง ช้าง ,พระราชา ต้นกากกะทิง, หรือผู้เป็นขีณาสพ

^๑ ส.ช.(ไทย)๑๗/๓๔๓/๓๕๐

^๒ Monier – William, A Sanskrit – English Dictionary (Delhi : Motilal Banarasidass 1976) p. 532-533.

^๓ ในคัมภีร์ของพราหมณ์ที่อยู่ของนาคชื่อว่าเมืองโกควตี เป็นเมืองที่มีความสวยงามวิจิตรดังเมืองอมราวดีของพระอินทร์ ซึ่งเมืองบาดาลนั้นอยู่ใต้พื้นดินลงไปเป็นพันๆโยชน์ ส่วนในวรรณคดีบาลี นาคมีที่อยู่คือบาดาลเช่นเดียวกันแต่นอกจากบาดาลแล้วนาคยังอยู่ตามแม่น้ำต่างๆมีแม่น้ำยมุนาเป็นต้น โดยเมืองบาดาลนั้นทระณะของพุทธก็คล้ายๆกับพราหมณ์แต่มีการอธิบายถึงเมืองต่างๆของนาคไว้อย่างละเอียดว่า เมืองนาคนั้นเรียกกันว่าโกควตี บ้าง วาसानครบ้าง หิริญญวดีบ้าง ดู นางสาวมโดย เฟื่องพงศา ครูชและนาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี , วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) , ๒๕๒๑, หน้า ๙๙. และหน้า ๑๒๗. หรือมีอีกทัศนะหนึ่งที่เสนอนานาคมีที่อยู่คือ ก.จอมปลวก ข.แม่น้ำ หอน้ำ สระน้ำ ทะเล มหาสมุทร เป็นต้น ค.ป่าไม้และต้นไม้ ง.ภูเขา จ.นาคโลกหรือนาคพิภพ ดู นางสาวอรพิมพ์ บุญอาภา นาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๒๔, หน้า ๑๗ - ๒๔.

เป็นต้น^๙ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงพญานาคไว้มากมายมีกรณีของพญากาลนาคราชผู้นอนเฝ้าถาดทองคำของพระพุทธเจ้าอยู่ภายใต้แม่น้ำเนรัญชรา^{๑๐} หรือกรณีของพญามุจลินทร์นาคราชที่แผ่พังพานเพื่อป้องกันฝนให้กับพระพุทธองค์ ภายหลังจากที่ทรงตรัสรู้^{๑๑} หรือไม่ว่าจะเป็นพญานาคในเรือนไฟของขมิล ๓ พี่น้อง ริมฝั่งแม่น้ำคยาสี่สะที่พระพุทธองค์ได้เสด็จไปเทศนาสั่งสอนเพื่อลดทิฐิของบรรดานักบวชริมฝั่งแม่น้ำคยาสี่สะและทรงทำการทรมานพญานาคที่เป็นที่เคารพบูชาของบรรดาฤาษีเหล่านั้นให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา^{๑๒} และพญานาคได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาที่เด่นชัดที่สุดก็คือกรณีที่นาครได้แปลงกายมาเป็นมนุษย์เพื่อบวชเป็นภิกษุแต่ในที่สุดก็บวชไม่ได้เนื่องจากนาครได้กลายร่างเป็นงูทั้งนี้ก็เพราะโดยธรรมชาติของนาครทั้งหลายขณะนอนหลับ , สืบพันธุ์ก็จะกลายร่างเป็นพญานาคดังเดิม^{๑๓} ซึ่งกรณีนี้พระพุทธศาสนาทรงมีพุทธบัญญัติห้ามมิให้สัตว์ดิรัจฉานบวชเพราะถือว่าเป็นอภัพบุคคล หรือไม่ว่าจะเป็นกรณีที่พญานาคสุปัสสะได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์เพื่อกราบทูลว่าไม่ควรให้ภิกษุฉันเนื้อเนื่องจากอาจจะถูกงูกัดได้^{๑๔} หรือพญานาคในแม่น้ำคงคาคราวเมื่อพระองค์ได้เสด็จไปที่เมืองเวสาลีเพื่อช่วยเหลือชาวเมืองที่ถูกอมนุษย์คุกคาม ฝ่ายพญานาคและบริวารเมื่อพระพุทธองค์ได้ทำกิจที่เมืองนั้นเสร็จแล้วก็ได้ทำการบูชาพระพุทธองค์ด้วยการเนรมิตเรือทองคำและสิ่งมีค่าอื่นๆ เพื่อเป็นการแสดงออกซึ่งความเคารพที่มีต่อพระพุทธองค์^{๑๕} เมื่อหรือกรณีของพญานาคเอกราปัฏฐะ ที่อดีตเกิดเป็นพระภิกษุในพระพุทธเจ้าองค์ก่อนแล้วกระทำการล่วงละเมิดอาบัติเล็กน้อยเป็นเหตุให้เกิดเป็นพญานาคต่อเมื่อหาอุบายได้ฟังธรรมของพระพุทธองค์แล้วจึงได้พบแสงสว่างและสามารถละอดีตภาพของนาครได้^{๑๖} หรือในกรณีของพญานาคโพนันทนาคราชที่ขวางทางเสด็จของพระพุทธองค์จนต้องมีการต่อสู้กัน到最后ก็แพ้ฤทธิ์พระโมคคัลลานะและได้กลายมาเป็นอุบาสกผู้ให้การ

^๙ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ปทานุกรมบาลีไทย อังกฤษ สันสกฤต (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๑๓) หน้า ๓๙๔.

^{๑๐} ชุ.ชา.อ.(ไทย)๓/๑/๑๑๕.

^{๑๑} วิ.มหา.(ไทย) ๔/๕/๘.

^{๑๒} วิ.มหา.(ไทย) ๔/๓๗/๔๗-๔๘.

^{๑๓} วิ.มหา.(ไทย)๔/๑๑๑/๑๓๕-๑๓๖.

^{๑๔} ข้อความที่พญานาคกลายร่างนั้นมีดังนี้ “ครั้นราตรีย่างรุ่ง ภิกษุรูปนั้นตื่นขึ้นไปเดินจงกรมอยู่ในที่แจ้ง เมื่อเธอออกไปแล้ว พระนาคก็วางใจก้าวลงสู่ความหลับ วิหารทั้งหลายเต็มด้วยงู ขนดื่นออกทางหน้าต่าง ครั้นภิกษุนั้นผลึกบานประตูจะเข้าวิหาร ได้เห็นวิหารทั้งหลายเต็มด้วยงู ขนดื่นออกทางหน้าต่าง..” วิ.มหา(ไทย) ๕/๒๘๑/๑๒๑.

^{๑๕} ชุ.ธ.อ.(ไทย) ๔/๒๑๔/๒๘๕.

^{๑๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย ธมมปทฎฐกถา แปล ภาค ๖ (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๔๐) หน้า ๑๔๕-๑๕๓.มหามกุฏราชวิทยาลัย มงคลสูตรที่ปณี ปฐโม ภาค (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๓๙) หน้า ๑๗๐-๑๗๔.

คุ้มครองพระพุทธศาสนา^{๑๒} นอกจากนั้นถ้าจะพิจารณาย้อนกลับไปถึงเรื่องราวในอดีตที่ปรากฏในชาดกต่าง ๆ ก็พบว่าคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นได้กล่าวถึงพญานาคไว้เป็นจำนวนมาก เช่นในสังขปาลชาดกที่พระโพธิสัตว์ได้รักษาศีลเพื่อปรารถนาการเป็นมนุษย์ได้ถูกชาวปัจฉิมชนบงกชจับไปก็ไม่ได้ลุแก่ความโกรธแต่อาศัยความอดทนเพื่อรักษาศีล^{๑๓} หรือกรณีของภริยัตถชาดก^{๑๔} หรือจัมเปยยชาดก^{๑๕} เป็นต้น โดยในชาดกต่าง ๆ เหล่านี้ได้มีการระบุบรรยายถึงสภาพเมืองและเหตุที่จะให้ได้ไปกำเนิดในภพพญานาคไว้อย่างละเอียด

และหากจะพิจารณาถึงบทบาท(Role) ของพญานาคที่ปรากฏในคัมภีร์ก็จะพบว่า พญานาคมีบทบาทเป็นอย่างยิ่งทั้งต่อพระพุทธศาสนาเองหรือต่อผู้คนในสังคม โดยเฉพาะบทบาทที่มีต่อพระพุทธศาสนา พญานาคจะมีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้ให้การปกป้องคุ้มครองผู้ประพฤติดุธรรม เช่นพญานาคมุจจรินทร์ ที่แผ่พังพานปกป้องคุ้มครองพระพุทธองค์ผู้กำลังนั่งสมาธิเสวยวิมุตตยอยู่ใต้ต้นจิกหรือต้นมุจจรินทร์^{๑๖} หรือพญานาคในเรื่องมหาวนนิชชาดก ที่ทำร้ายพ่อค้าผู้เกิดความโลภ แต่จะไม่ทำร้ายพ่อค้าผู้ประพฤติดุธรรม^{๑๗} นอกจากนั้นพญานาคยังมีบทบาทที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การทำกรรมดีเพื่อมุ่งหวังความเป็นมนุษย์ เช่น ภริยัตถชาดก^{๑๘} จัมเปยยนชาดก^{๑๙} และสังขปาลชาดก^{๒๐} เป็นต้น ที่พระพุทธองค์ได้ทรงนำมาเป็นอุทาหรณ์ในการสั่งสอนธรรมแก่ประชาชน หรืออีกบทบาทหนึ่งที่สำคัญของพญานาคก็คือบทบาทเป็นผู้ปกป้องรักษาสายน้ำและสิ่งแวดล้อมเพราะพญานาคจะไม่ชอบสกปรกและความขุ่นมัวหากมีผู้ทำความสกปรกให้กับแม่น้ำก็จะทำร้ายดังปรากฏในพกพรหมชาดก^{๒๑} เป็นต้น ซึ่งจากการกล่าวมาแสดงให้เห็นว่าพญานาคเป็นสัตว์ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและมีบทบาทในพระพุทธศาสนาอยู่หลายประการ และเมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ไปยังดินแดนต่างๆ ก็ดูเหมือนว่าพญานาคจะเข้าไปมีบทบาทเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอยู่ตลอด ดังเช่น เมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าไปสู่ดินแดนต่างๆ ในแคว้นสุวรรณภูมิ เช่น พม่า ลาว กัมพูชา และไทยก็จะมีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพญานาคโดยตลอดและมีเรื่องราวต่างๆ ที่ได้ถูกบันทึกไว้ในตำนานและนิทานต่างๆ ในท้องถิ่นนั้นๆ เป็นจำนวนมาก

^{๑๒} พุ.เถร.อ.(ไทย)๕๓/๔๘๗.

^{๑๓} พุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๔๓-๑๔๔/๑๖๘.พุ.ชา.อ.(ไทย)๓/๗/๖๕๘-๖๕๙.

^{๑๔} พุ.ชา.อ.(ไทย)๔/๓/๑

^{๑๕} พุ.ชา.อ.(ไทย)๓/๗/๑๘๕.

^{๑๖} วิ.มทา.(ไทย) ๔/๕/๘.

^{๑๗} พุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๖/๑๒๓.พุ.ชา.อ.(ไทย)๓/๓/๒๑๔-๒๒๓.

^{๑๘} พุ.ชา.(ไทย)๒๘/๗๘๔/๓๐๕-๔๘๑.พุ.ชา.อ.(ไทย)๔/๓/๑-๑๒๒.

^{๑๙} พุ.ชา.อ.(ไทย)๓/๗/๑๘๕-๒๑๔.

^{๒๐} พุ.ชา.อ.(ไทย)๓/๗/๕๖๘-๖๕๓.

^{๒๑} พุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๕/๓๐๖-๓๑๗.

สำหรับในภาคอีสานนั้นมีตำนานหรือเรื่องราวนิทานที่เกี่ยวข้องกับปะวัติศาสตร์และความเชื่อท้องถิ่นกับพระพุทธศาสนาอยู่เป็นจำนวนมาก แต่สำหรับเรื่องพญานาคนั้นมีเอกสารที่ระบุพญานาคมากที่สุดก็ได้แก่อุรังคธาตุนิทาน ซึ่งอุรังคธาตุนิทาน (ตำนานพระธาตุพนม) ถือว่าเป็นนิทานปรัมปราเรื่องนาคเรื่องหนึ่งพยายามจะเล่าเรื่องในอดีตอันยาวนาน ย้อนไปถึงยุคดึกดำบรรพ์ ว่ามีผู้คนกลุ่มหนึ่งเคลื่อนย้ายจากหนองแสซึ่งอยู่ตอนใต้ของมณฑลยูนนานในจีน ลงมาตามลำน้ำอูที่อยู่ในดินแดนลาว แล้ว กระจายตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณต่างๆ ตั้งแต่ลุ่มแม่น้ำโขงในภาคเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน จนถึงสองฝั่งแม่น้ำโขง รวมทั้งแม่น้ำมูลและแม่น้ำชีในภาคอีสาน และมีการกล่าวเรื่องพญานาคไว้มากมาย ตั้งแต่เมื่อตอนพุทธทำนายดังความว่า” ... เมืองสุวรรณภูมินี้เป็นที่อยู่แห่งนาคทั้งหลายมีสุวรรณนาคเป็นเจ้า...”^{๒๒} นอกจากนี้ยังมีนาคที่ปรากฏชื่ออีกมากมาย เช่น ปีพพารนาค สุขนาคหัตถิ โทชนนาค ศรีสัตตนานาค ฯลฯ ซึ่งต่างก็มีส่วนช่วยจรรโลงศาสนาทั้งสิ้น นอกจากการทำนุบำรุงพุทธศาสนาแล้ว นาคยังมีส่วนอยู่ในตำนานการเกิดแม่น้ำสายต่างๆ ด้วย ดังเช่น ให้เกิดแม่น้ำมูลชีวนาคทำให้เกิดแม่น้ำชี พุทโธธปาบนาค ทำให้เกิดแม่น้ำหนองหานน้อย ซึ่งบรรดาพญานาคที่ปรากฏในอุรังคธาตุนิทาน (ตำนานพระธาตุพนม)นี้ถือว่าเป็นพญานาคที่มีบทบาทสำคัญเป็นอย่างมากในการรักษาและคุ้มครองบ้านเมือง ศาสนสถานและเป็นผู้กำหนดวิถีทางวัฒนธรรมของคนในภาคอีสานและผู้คนสองฝั่งโขงเป็นอย่างมาก เช่น การเป็นผู้ทำหน้าที่ในการคุ้มครองผู้มีบุญที่จะมาอุปถัมภ์พระพุทธศาสนากรณีการคุ้มครองบุรีจันอ้วยล้วยให้มีความสุข และสร้างเมืองให้บุรีจันอ้วยล้วยสร้างเมือง^{๒๓} กามีบทบาทในการลงโทษผู้คนที่ละเมิดจารีตของเมืองกรณีการทำให้เมืองหนองหารหลวงล่มเป็นหนอง เป็นต้นถือว่าพญานาคที่ปรากฏในอุรังคธาตุนิทาน (ตำนานพระธาตุพนม)นั้นมีบทบาทต่อพระพุทธศาสนาและบ้านเมืองริมฝั่งสองฝั่งโขงเป็นอย่างมาก

จากการกล่าวมาทั้งหมดจะพบว่าพญานาคในคติของชุมชนสองฝั่งโขงที่ปรากฏในอุรังคธาตุนิทาน (ตำนานพระธาตุพนม)นั้นมีอิทธิพลต่อความเชื่อและการแสดงออกของผู้คนในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงต่อความเชื่อเรื่องพญานาคนั้นมีอยู่ และมีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาและชุมชนอยู่เป็นอย่างมากซึ่งเป็นประเด็นที่ทำให้ผู้วิจัยต้องการนำมาศึกษาเพื่อหาข้อเท็จจริงว่าบทบาทของพญานาคที่ปรากฏในอุรังคธาตุนิทาน (ตำนานพระธาตุพนม)นี้มีรายละเอียดอย่างไรและบทบาทดังกล่าวเหมือนหรือแตกต่างอย่างไรกับบทบาทของพญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งผู้วิจัยคาดว่าเมื่อดำเนินการวิจัยแล้วคงจะมีประโยชน์ต่อผู้สนใจศึกษาในโอกาสต่อไปได้

^{๒๒} กรมศิลปากร อุรังคธาตุนิทาน : ตำนานพระธาตุพนม พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์ ๒๕๓๗). หน้า ๙๑.

^{๒๓} กรมศิลปากร อุรังคธาตุนิทาน : ตำนานพระธาตุพนม พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๑๐๑-๑๑๑.

๒.วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- (๑) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องพญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
- (๒) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของอุรังคธาตุนิทานและพญานาคในอุรังคธาตุนิทาน
- (๓) เพื่อศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคปรากฏในอุรังคธาตุนิทาน

๓.ปัญหาที่ต้องการทราบ

- (๑) แนวคิดเรื่องพญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นอย่างไร
- (๒) ประวัติความเป็นมาของอุรังคธาตุนิทานและพญานาคในอุรังคธาตุนิทานเป็นอย่างไร
- (๓) ผลการศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคปรากฏในอุรังคธาตุนิทาน (ตำนานพระธาตุพนม)เป็นอย่างไร

๔.นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

นาค หมายถึง สัตว์ทิพย์จำพวกอมนุษย์ที่มีฤทธิ์เป็นบริวารของท้าววิรูปักษ์ มีที่อยู่ในภพบาดาลและจัดแบ่งประเภทการเกิดได้หลายประเภท นาคโดยทั่วไปหมายถึงนาคที่เป็นบริวารของพญานาค

พญานาค หมายถึง ภูไทใหญ่ ที่แผ่พังพาน ซึ่งเป็นผู้นำหรือราชาของบรรดานาคทั้งหลาย

คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง คัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้องตามที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาทเท่านั้น

ความเชื่อ หมายถึง ค่านิยมหรือความโน้มเอียงของจิตใจที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในที่นี้หมายถึงความเชื่อที่มีต่อพญานาคและมีวิธีการปฏิบัติต่อความเชื่อ

อุรังคธาตุนิทาน(ตำนานพระธาตุพนม) หมายถึง วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาของภาคอีสานและชุมชนสองฝั่งโขง(ไทย-ลาว) ที่ได้เล่าถึงเรื่องราวบ้านเมือง ศาสนาและวัฒนธรรมของคนชุมชนสองฝั่งโขงโดยเฉพาะเรื่องราวของพญานาคและประวัติการสร้างพระธาตุพนม

พญานาคที่ปรากฏในอุรังคธาตุนิทาน(ตำนานพระธาตุพนม) หมายถึงพญานาคที่มีชื่อปรากฏใน อุรังคธาตุนิทาน(ตำนานพระธาตุพนม)

สังคมชาวอีสาน หมายถึง สังคมชาวอีสานที่ได้รับอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคในอุรังคธาตุนิทาน โดยเฉพาะพื้นที่จังหวัดที่อยู่ชายแดนลุ่มแม่น้ำโขง ได้แก่ หนองคาย อุดรธานี สกลนคร นครพนม บึงกาฬ เป็นต้น

๕.เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ก.เอกสาร

(๑) **สุจิตต์ วงษ์เทศ** ได้อธิบายเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องพญานาคไว้ในผลงานที่มีชื่อว่า นาคในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์ โดยในผลงานฉบับนี้ผู้เขียนได้อธิบายถึงความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคที่ปรากฏในดินแดนอุษาคเนย์ ได้แก่ พม่า ไทย ลาว และกัมพูชา ซึ่งเป็นการอธิบายให้เห็นว่าพญานาคกับชุมชนอุษาคเนย์นั้นมีความผูกพันกันมาอย่างแนบแน่น โดยมีศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธเป็นแกนกลางหรือผสมกับความเชื่อท้องถิ่นทำให้เกิดมีตำนานที่เกี่ยวข้องกับพญานาคสร้างเมือง หรือพญานาคที่ทำหน้าที่ในการปกป้องพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม ผลงานเรื่องนี้ถือได้ว่าเป็นผลงานในลักษณะการรวบรวมข้อมูลที่มีอยู่ในภูมิภาคต่าง ๆ ของอุษาคเนย์เท่านั้น ยังไม่ได้มีการวิเคราะห์ในรายละเอียดมากนัก ทำให้ข้อมูลที่ได้ยังเป็นเฉพาะเรื่องราวที่มีปรากฏในตำนานหรือนิทานเท่านั้นเอง^{๒๔}

(๒) **ทรงสมัย สุทธิธรรม** ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง พญานาคมหัศจรรย์แห่งลุ่มน้ำโขงและปรากฏการณ์ผีจางหนัคำชะโนด ซึ่งอธิบายถึงตำนานความเป็นมาของพญานาคในชุมชนลุ่มน้ำโขงคือจากตำนานพญานาคบั้งไฟพญานาค และพญานาคในคำชะโนดถือได้ว่า เป็นความเชื่อของชุมชนท้องถิ่นในลุ่มน้ำโขง เป็นการอธิบายทั้งข้อมูลที่ได้มาจากตำนานและเรื่องเล่าของผู้คนในสังคม ทำให้ได้ทราบถึงวิวัฒนาการความเชื่อเรื่องพญานาคในวัฒนธรรมของชุมชนสองฝั่งโขงได้เป็นอย่างดี^{๒๕}

(๓) **ลอง ธารา (นามแฝง)** ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง คำชะโนดเมืองพญานาค โดยได้อธิบายถึงปรากฏการณ์เกี่ยวกับพญานาคของผู้คนในบริเวณคำชะโนดคือเรื่องราวของผีจางหนัไปฉายที่คำชะโนด หรือเรื่องราวของพระอาจารย์คำตา สิริสุโขที่มีความผูกพันกับพญานาคชื่อว่าพญาศรีสุทโธนาคราช ซึ่งผู้เขียนได้ให้คำตอบเกี่ยวกับพญานาคจากความเชื่อของผู้คนในท้องถิ่นลุ่มน้ำโขงได้เป็นอย่างดี^{๒๖}

(๔) **นรเศรษฐ์ (นามแฝง)** ได้อธิบายไว้ในหนังสือเรื่อง “พญานาคมีจริง ?” ถึงคำถามที่ว่าพญานาคมีอยู่จริงหรือไม่ โดยได้รวบรวมเรื่องราวของพระภิกษุผู้เป็นอริยสงฆ์ของภาคอีสาน มีหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต หลวงปู่คำคะนิง จุลณี หลวงปู่คำพันธ์ โฆสปัญโญ หลวงปู่ตี ฉนโน หลวงปู่ชอบ ฐานสโม และหลวงปู่ขาว อนาลโย ซึ่งเป็นผู้มีประสบการณ์ในการติดต่อกับพญานาคทั้งโดยตรงและโดยอ้อมผ่านประสบการณ์ทางสมาธิทำให้ได้รับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับพญานาคในมิติของประสบการณ์ของผู้มีศีลได้เป็นอย่างดี^{๒๗}

^{๒๔} สุจิตต์ วงษ์เทศ, นาคในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์, (กรุงเทพฯ ฯ: มติชน, ๒๕๔๓)

^{๒๕} ทรงสมัย สุทธิธรรม, พญานาคมหัศจรรย์ลุ่มน้ำโขง และปรากฏการณ์ผีจางหนัคำชะโนด, (กรุงเทพฯ ฯ: สำนักพิมพ์เพทาย, ๒๕๕๑.)

^{๒๖} ลอง ธารา (นามแฝง), คำชะโนดเมืองพญานาค, (กรุงเทพฯ ฯ: สำนักพิมพ์ไพลิน ๒๕๔๖).

^{๒๗} นรเศรษฐ์ (นามแฝง) พญานาคมีจริง ?, (กรุงเทพฯ ฯ: สำนักพิมพ์ไพลิน ๒๕๔๓).

(๕) อ.บุรพา (นามแฝง) ได้กล่าวไว้ในผลงานเรื่อง ร่องรอยนาคา ว่า นาคเป็นสัตว์ที่มีอำนาจ และมีอยู่คู่กับมนุษย์มาตั้งแต่สมัยบรรพกาล กล่าวเฉพาะในสังคมไทย พญานาคมีปรากฏอยู่ในความเชื่อของผู้คนในทุกภาคโดยเฉพาะภาคอีสานจะมีความเชื่อเรื่องพญานาคมากกว่า เพราะมีตำนาน ๒ เรื่องที่กล่าวถึงเรื่องพญานาค คือ ตำนานเมืองสุวรรณโคตมคำ และอุรังคธาตุนิทาน (ตำนานพระธาตุพนม) นอกจากนั้น ยังมีความเชื่อที่เป็นเรื่องราวปรากฏการณ์ธรรมชาติ คือ บั้งไฟพญานาค หรือเรื่องพญานาคที่คำชะโนด เป็นต้น ทำให้เห็นว่า ภาคอีสานในกลุ่มน้ำโขงนั้นเป็นภูมิภาคที่มีความเชื่อในเรื่องพญานาคมากกว่าที่อื่น ๆ ^{๒๘}

ข.งานวิจัย

(๑) อรพิมพ์ บุญอาภา ได้ทำการวิจัยเรื่อง “นาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี” ผลการวิจัยพบว่า ในวรรณคดีทั้งบาลีและสันสกฤตได้กล่าวถึงความเป็นมาของนาค โดยในวรรณคดีสันสกฤตได้กล่าวถึงบริบทในเรื่องพญานาคที่ปรากฏตามคติของศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะในวรรณคดีเรื่องมหาภารตะที่อ้างถึงกำเนิดของนาคที่มาจากนางกัทธู มเหสีของกัศยปฤาษี โดยนาคจะเป็นศัตรูกับครุฑ ส่วนในวรรณคดีบาลี ในงานวิจัยฉบับนี้ได้ศึกษาถึงบริบทแนวคิดเรื่องพญานาคโดยละเอียดในส่วนของบทบาทของพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนา หรือในส่วนของรายละเอียดเกี่ยวกับความเป็นมา ถิ่นที่อยู่ของพญานาค อย่างไรก็ตาม งานวิจัยฉบับนี้ก็ยังถือว่าเป็นการวิจัยที่มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องนาคในคัมภีร์หลักทางศาสนา (ทั้งพุทธและพราหมณ์) เท่านั้นมิได้ลงรายละเอียดเกี่ยวกับความเชื่อของคนในสังคมโดยเฉพาะสังคมไทยในมิติอื่น ^{๒๙}

(๒) พิเชฐ สายพันธ์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “นาคาคติ : อีสานลุ่มแม่น้ำโขง ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย” โดยผลงานวิจัยนี้ผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษามิติความเชื่อเรื่องพญานาคของผู้คนในลุ่มน้ำโขงผ่านกระบวนการทางพิธีกรรม โดยเน้นการศึกษาในเชิงสังคมวิทยาที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สัมภาษณ์และเก็บข้อมูลด้วยตนเอง ในกรณีของการบูชาสัตตนาคราชที่วัดพระธาตุพนม โดยผู้วิจัยได้พยายามรวบรวมองค์ความรู้ในเรื่องของพญานาคจากหลักฐานทางคัมภีร์และตำนานท้องถิ่น เพื่อนำไปตีความตามกรอบแนวคิดเชิงสังคมวิทยา ซึ่งก็ได้ข้อสรุปว่า การที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงโดยเฉพาะที่วัดพระธาตุพนมได้จัดให้มีพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพญานาคนั้นเกิดมาจากปมทางสังคม คือความขัดแย้งในอดีตระหว่างกลุ่มที่นับถือผีกับกลุ่มพระสงฆ์ หรือชาวอีสานเรื่องกึ่งพุทธกาลและเรื่องสัญลักษณ์ขององค์พระธาตุพนม กับการเมืองช่วงสงครามอินโดจีน นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังได้อาศัยการตีความเชิงสังคมว่า คำว่า นาค ก็คือสัญลักษณ์ของกลุ่มคนและวิถีทางวัฒนธรรมของผู้คนในลุ่มแม่น้ำโขงเท่านั้น มิได้มี

^{๒๘} อ.บุรพา ร่องรอยนาคา (กรุงเทพ ฯ : เอส. พี. เอส. พรินต์ติ้ง จำกัด ๒๕๔๖).

^{๒๙} อรพิมพ์ บุญอาภา “นาคในวรรณคดี สันสกฤตและบาลี” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

ความหมายโดยนัยอื่น ซึ่งการตีความเช่นนี้ทำให้เกิดข้อผิดพลาดในเรื่องพยานาคตามคติทางศาสนาที่ระบุไว้ในคัมภีร์ซึ่งถือว่า ยังเป็นข้อด้อยของผลงานวิจัยชิ้นนี้^{๓๐}

(๓) จิตรกร เอมพันธุ์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “พยานาค เจ้าแห่งแม่น้ำโขง พิธีกรรมกับระบบความเชื่อพื้นบ้านแห่งวัฒนธรรมอีสาน” ผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อเรื่องพยานาคนั้น ถือได้ว่าเป็นความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อชุมชนสองฝั่งโขงเป็นอย่างมาก โดยร่องรอยความเชื่อดังกล่าวปรากฏอยู่หลายแห่งในนิทานหรือตำนานปรัมปรา และผลการวิจัยนี้ก็สรุปได้ว่า ความเชื่อของชาวอีสานเรื่องพยานาคนั้น หากพิจารณาจากกรอบทางสังคมวิทยา สามารถแบ่งได้เป็น ๓ ประการคือ (๑) พยานาคเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มชนดั้งเดิม (๒) พยานาคเป็นสัญลักษณ์ของเจ้าแห่งดินและน้ำ และ (๓) พยานาคเป็นลัทธิทางศาสนาและหากพิจารณาจากกรณีที่ผู้วิจัยได้ดำเนินการคือ กรณีการทำพิธีบวงสรวงบูชาบั้งไฟพยานาคของชุมชนบ้านอาสง อ.บึงกาฬ จ.หนองคาย ก็พบว่าความเชื่อเรื่องพยานาคมักจะปรากฏอยู่ในลัทธิความอุดมสมบูรณ์ของสังคมและวัฒนธรรมอีสานที่ผู้ประกอบพิธีกรรมพยายามที่จะใช้พิธีกรรมเป็นสื่อในการติดต่อกับเทพเจ้านาคราช ที่อยู่เหนือธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากผลการวิจัยฉบับนี้เป็นการศึกษาในเชิงสังคมมนุษยวิทยาและสังคมวิทยา ทำให้ผู้วิจัยมุ่งจะศึกษาปรากฏการณ์ด้านความเชื่อและพิธีกรรมการบวงสรวงบูชาบั้งไฟพยานาคในด้านสัญลักษณ์เท่านั้น ทำให้มิติทางศาสนาถูกมองข้าม เช่น ความเชื่อและการแสดงออกในกรณีดังกล่าวว่ามีความเชื่อมโยงกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาบ้างหรือไม่ หรือพิธีกรรมเช่นนี้ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาบ้างหรือไม่ ซึ่งประเด็นดังกล่าวยังไม่ปรากฏในผลงานวิจัยฉบับนี้เลย^{๓๑}

(๔) กิตติพัฒน์ เพชรทอง ได้ทำการวิจัยเรื่อง “พุทธศาสนากับพยานาค ศึกษาวิเคราะห์พยานาคในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทในวัฒนธรรมอีสาน” ผลการวิจัยพบว่า สถานะของพยานาคในคัมภีร์พุทธศาสนานั้นเป็นสัตว์ที่มีชาติกำเนิด รูปร่าง สมบัติที่เป็นไปตามกฎแห่งกรรม และพยานาคมีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา ทั้งในแง่ของการส่งเสริม การขัดขวาง แต่แท้ที่สุดพยานาคก็จะถูกปราบและกลายมาเป็นผู้ปกป้องรักษาคุ้มครองพระพุทธศาสนา ส่วนพยานาคในวัฒนธรรมอีสานจะมีสถานะเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ มีอำนาจเหนือธรรมชาติ สามารถให้คุณให้โทษกับมนุษย์และบ้านเมืองในลุ่มน้ำโขงได้ นอกจากนั้น พยานาคยังทำหน้าที่ในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม แม้ว่าผลงานวิจัยฉบับนี้จะพยายามนำเอาข้อมูลเกี่ยวกับพยานาคทั้งในส่วนคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและในวัฒนธรรมอีสานมาวิเคราะห์ แต่ผลการวิเคราะห์ก็ยังไม่ได้ให้คำตอบในเรื่อง

^{๓๐} พิเชฐ สายพันธ์, “นาคาคติ” อีสานลุ่มแม่น้ำโขง ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย” วิทยานิพนธ์สังคมวิทยามนุษยวิทยา มหาวิทยาลัยราชภัฏ, ๒๕๓๙

^{๓๑} จิตรกร เอมพันธุ์, “พยานาคเจ้าแห่งแม่น้ำโขง พิธีกรรมกับระบบความเชื่อพื้นบ้านแห่งวัฒนธรรมอีสาน” วิทยานิพนธ์มนุษยวิทยามหาบัณฑิต สาขาวิชามนุษยวิทยา ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๔๕.

ของความเชื่อโยงระหว่างกระแสแห่งความเชื่อเรื่องพญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนากับความเชื่อในท้องถิ่น ทำให้ได้มุมมองที่ยังไม่ครอบคลุมวัตถุประสงค์ที่ต้องการศึกษามากนัก^{๓๒}

(๕) **ชาญ เกลี้ยงพิบูลย์** ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บั้งไฟพญานาคกับการควบคุมทางสังคม ศึกษาเฉพาะกรณีกิ่งอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย” ผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อเรื่องบั้งไฟพญานาคของชาวกิ่งอำเภอรัตนวาปีนั้น มีส่วนทำให้เกิดการควบคุมทางสังคม เนื่องจากสังคมรับรู้ว่ามีอำนาจเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่อยู่ของพญานาคที่มีอำนาจ ซึ่งพญานาคจะทำบั้งไฟพญานาคขึ้นมาบูชาพระพุทธเจ้าทุกปีในวันออกพรรษา โดยความเชื่อเช่นนี้ทำให้ผู้คนไม่กล้าทำให้แม่น้ำโขงสกปรก หรือทำอันตรายแก่สัตว์น้ำในแม่น้ำโขง หากมีผู้กระทำความผิดก็จะถูกสังคมลงโทษหรือได้รับความทุกข์จากการกระทำ อันเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการควบคุมทางสังคม

อย่างไรก็ตามผลการวิจัยฉบับนี้ก็ยังขาดเนื้อหาในส่วนขององค์ความรู้ทางพุทธศาสนาแต่จะเป็นการวิจัยในเรื่องความเชื่อท้องถิ่นและการนำปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคไปวิเคราะห์กับกระบวนการควบคุมทางสังคมทำให้เนื้อหาเชิงศาสนาและมิติทางจิตวิญญาณถูกละเลยไป ทำให้ผลการวิจัยนี้ยังขาดความสมบูรณ์อยู่^{๓๓}

(๖) **พลธรรม จันทร์คำ** ได้ทำการวิจัยเรื่อง “พญานาค อุดมการณ์ ที่เมืองคำชะโนด สู่วัฒนธรรมการทำให้เป็นสินค้า” ผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคที่เมืองคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธาณินั้น ได้มีพัฒนาจากความเชื่อดั้งเดิมมาสู่ข้อขัดแย้ง และพัฒนามาเป็นการจัดการด้านการท่องเที่ยวและนำไปสู่การทำให้เป็นสินค้า คือการทำให้ชื่อเสียงของคำชะโนด เรื่องพญานาคกลายมาเป็นสถานที่จำหน่ายสิ่งของผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคอันเป็นความสำคัญในเชิงเศรษฐกิจ ซึ่งผลงานวิจัยฉบับนี้เป็นการศึกษาเฉพาะเรื่องคือพญานาคที่คำชะโนด ไม่ได้มุ่งถึงความเชื่อเรื่องพญานาคในแหล่งข้อมูลอื่นทำให้ได้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับพญานาคน้อย ทั้งนี้เพราะผู้วิจัยเองไม่ได้มุ่งหวังเรื่องพญานาคเป็นสำคัญแต่มุ่งอธิบายในเชิงสังคม พลวัตด้านอำนาจของกลุ่มคนที่พยายามสร้างแบรนด์ให้กับความเชื่อเรื่องพญานาคที่คำชะโนดเท่านั้น^{๓๔}

^{๓๒} กิติพัฒน์ เพชรทอง, “ศึกษาวิเคราะห์พญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับในวัฒนธรรมอีสาน” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาศาสนาเปรียบเทียบ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๖.

^{๓๓} พ.ต.ท. ชาญ เกลี้ยงพิบูลย์ “บั้งไฟพญานาคกับการควบคุมทางสังคม ศึกษาเฉพาะกรณีกิ่งอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย” สารนิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๕๐.

^{๓๔} พลธรรม จันทร์คำ “พญานาค อุดมการณ์ที่เมืองคำชะโนดสู่กระบวนการทำให้เป็นสินค้า” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาชนบทศึกษาและการพัฒนา สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๕๑.

๖.วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องพญานาคปรากฏในอุรังคธาตุนิทาน นั้นเป็น การวิจัยเชิงคุณภาพ หรือเป็นงานวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ที่จะต้องอาศัยค้นคว้า จากเอกสารเป็นหลัก ซึ่งมีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

๓.๑ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งจากพระไตรปิฎก อรรถ กถา ฎีกา อนุฎีกา รวมถึงเอกสารทางวิชาการประเภทตำนาน พงศาวดารและนิทานพื้นบ้านที่ เกี่ยวข้องในประเด็นที่ต้องการศึกษา

๓.๓ นำข้อมูลที่ได้มาศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องพญานาคที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เถรวาท กับความเชื่อเรื่องพญานาคของชุมชนสองฝั่งโขงในประเด็นที่ได้กำหนดไว้

๓.๔ สรุป และนำเสนอข้อมูลที่ได้มา

๗.ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- (๑) ทำให้ทราบถึงแนวคิดเรื่องพญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
- (๒) ทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของอุรังคธาตุนิทานและพญานาคในอุรังคธาตุนิทาน
- (๓) ทำให้ทราบถึงอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคปรากฏในอุรังคธาตุนิทาน (ตำนานพระ ธาตุพนม)